

II. ПРОВЕРКА С ИНСТРУМЕНТАРИУМА НА ДЕМОСКОПИЯТА

Понятието "инструментариум" звучи може би малко странно, човек би могъл да си помисли от апарати с най-висока прецизност, до огромни като мамути космически огледала. Но това, което се включва във въпросниците, задавано в интервюто под формата на въпроси и често изглеждащо едва ли не като някаква игра – всичко това представлява инструментариума на проучването. Рефлексите на представителни извадки от тези въпроси, разкриват наличието на определени мотиви и поведения, т.е. и това, върху което се основава един процес като спиралата на мълчанието.

Хипотезата за спиралата на малчанието гласи, че хората наблюдават света, който ги обкръжава, като внимателно се ориентират какво мисли мнозинството край тях и какви са тенденциите, кои нагласи доминират, кои ще надделят. Може ли всичко това да се докаже?

"Че откъде да знам"

От януари 1971 г. датират опитите да се изследва спиралата на мълчанието на базата на проучвания на Аленсбахския институт по демоскопия. Първата серия от въпроси обхваща три и гласи:

"Един въпрос за ГДР: ако зависеше от Вас – трябва ли Федерална Република Германия да признае ГДР за втора немска държава или не?"

"Като се абстрахирате от Вашето лично мнение: Как мислите – мнозинството от хората във Федерална Република Германия "за", или "против" са, по отношение признаването на ГДР?"

"Как мислите, че ще се развият нещата след една година по отношение мненията на хората: ще бъдат ли мнозинство онези, които се обявяват днес за признаване на ГДР, като втора немска държава, или ще останат малцинство?"

"Как мислите – мнозинството от хората във Федерална Република Германия "за" или "против" са по отношение признаването на ГДР?"

"Как мислите, че ще се развият нещата след една година по отношение мненията на хората: ще бъдат ли мнозинство онези, които се обявяват днес за признаване на ГДР като втора немска държава или ще останат малцинство?"

"Като се абстрахирате от Вашето лично мнение – как мислите, повечето хора "за" или "против" са...." - "Как мислите, че ще се развият нещата, какво ще е мнението след една година..." Може да се случи така, че мнозинството от допитаните да отговорят: "Че откъде да знам, какво ще мислят повечето хора и как ще се развият нещата? Да не съм пророк!" Но хората не отговарят по този начин на въпроси. Като че ли нещата се разбират от самосебе си – 80-90 процента от представителна извадка от населението над 16 години дават оценка за доминиращото мнение /Табл.1/.

Табл.1: Оценки на непосредствената среда по отношение климата на мнение

Повечето хора си дават сметка на чия страна натежава мнозинството от хора в даден дебат:

Около 50 теста на база на представителни допитвания до населението с 1000 или 2000 интервюирани, между 1971 и 1979 г., обобщават 12 примера, които илюстрират казаното. Въпросът в първия тест гласи дословно: Как мислите – повечето хора във Федералната република "за", или "против" са, по отношение признаването на ГДР? По същия начин е формулиран този въпрос и при останалите теми.

Теми, за които бе поискана оценка "как мислят повечето хора"	Дял на допитаните, които дават оценка в %
Признаване на ГДР /януари 1971/ Да се предприеме ли нещо срещу разпространението на хашиш и LSD? /януари 1971/ За по строги закони за опазване чистотата на въздуха и водите? /март 1971/ За прекъсване на бременността? /април 1972/ "За" или "против" смъртната присъда? /юни 1972/ Повече политическо влияние за Франц Йозеф Щраус? /окт.-ноември 1972/ "За" или "против" принудителното хранене на затворници? /февруари 1975/ Трябва ли член на ГКП да бъде назначаван за съдия? /април 1976/ Харесва ли се ХДС/ХСС? /август 1976/ Харесва ли се ГСДП? /август 1976/ "За" или "против" строителството на нови атомни централи? /септември 1977/ Пушенето в присъствие на непушачи? /март 1979/ Усреднени конкретни оценки за 55 тематични области	86 95 75 83 90 80 84 82 62 65 85 88 82

Източник: Аленсбахски архив; IFD Umfragen, 2068, 2069, 2081, 2083, 2087, 3011, 3032 II, 3032 I, 3047, 3065

Табл. 2: Очаквания, като израз на климата на мнение

Тест за готовността да се произнесат за бъдещото развитие на мнения, върху примера на въпроса за признаването на ГДР от януари 1971 г.

Въпрос: "Как мислите, че ще се развият нещата след една година: Мнозинство или малцинство в сравнение с днес ще бъдат хората, които ще се обявят за признаването на ГДР за втора германска държава?"

	Население над 16 г. в %
След една година тези, които са за признаването на ГДР ще бъдат мнозинство	45
Тези които ще са против, ще бъдат мнозинство	16
Не знам	39
	100
	n = 1979

Източник: Аленсбахски архив, IfD-Umfrage 2068

Много по-несигурни са представите за бъдещето. Но и такъв въпрос изглежда нелишен от смисъл. През януари 1971 г. близо три пети изразиха предположение, как ще се развият мненията, като очакванията бяха еднозначни – 45 процента считаха, че делът на хората, които ще подкрепят признаването на ГДР за втора германска държава ще нарастне, докато тези, които смятаха, че той ще намалее, бяха 16 на сто. /табл. 2/. Резултатът беше сходен с наблюденията от 1965. На въпроса: "Как мислите, кой ще спечели изборите?", повечето хора не отговориха: "Че откъде да знам?", макар, като се има предвид че демоскопските данни, които от месеци отразяваха една надпревара "рамо до рамо", това би било логичен отговор. Тогава очакванията все по-ясно се открояваха, и то не без последствия, както показва преливането в последната минута. Ако ситуацията, която наблюдавахме от 1965 се пренесеше към 1971 г., то можеше да се очаква спирала на мълчанието в полза на признаването на ГДР.

Една нова човешка способност бива открита:

Усетът да се долавя климата на мнение

Но нека засега останем при предварителните сондажи, целящи да установят доколко хипотезата за мълчанието може да бъде доказана емпирично. След първия ни опит през януари 1971 г. последваха многобройни подобни серии от въпроси и винаги се установяваше, че населението е в състояние да долови мнозинството и малцинството мнения, честотата на разпределение на становищата "за" и "против", при това напълно независимо от това, дали и какви демоскопски данни се публикуват, съвсем като през 1965 г. /Табл. 3/.

Табл. 3. Очаквания за развитието на климата на мнения в близкото бъдеще

Кой лагер ще стане по-силен, кой ще отслабне?	
Мнозинството хора са в състояние да преценят кой лагер ще стане по-силен в дискусия по даден спорен въпрос.	
От близо 25 теста на базата на 1000 до 2000 интервюирани чрез представителни извадки, извършени между 1971 и 1979 г., таблицата привежда 6 примера за илюстрация. Текстът на въпроса гласеше: „Как мислите, че ще се развият нещата, какви ще бъдат мненията след една година: Повече хора ли тогава, в сравнение с днес, или по-малко ще бъдат за...?	
Теми за които респондентите са помолени да дадат оценка как ще се развият мненията:	Дял на допитаните, които са дали оценка как ще се развият мненията в близко бъдеще /една година/
	в %
Признаване на ГДР? /януари 1971/	61
За, или против дееспособно общество /август 1972/	68
Съвместно живеене на млади двойки без да са сключили брак /февруари 1973/	79
Повече политическо влияние за Франц Йозеф Щраус /март-април 1975/	72
За, или против смъртната присъда? /юли-август 1977/	87
Строителство на нови ядрени централи? /март 1979/	81
Среден дял на конкретни отговори за това как ще се развият мненията по 27 тематични области	75

Източник: Аленсбахски архив, IFD-Umfragen 2068, 2084, 2090, 3013, 3046, 3065

През изборната 1976 г. двата въпроса, с които през 1965 и 1971 г. измерихме оценките за интензивността на мненията, бяха сравнени систематично: "Кой ще спечели изборите?" – "Какво смятат мнозинството хора?". Двата инструмента показаха същия резултат, но въпросът "Одобряват ли повечето хора ХДС/ХСС...", или не?" се оказа значително по-чувствителен и поради това по-добър инструмент за измерване, като възходящите и низходящи отклонения на силата на отделните партии вървяха паралелно, макар, че бяха значително по-големи/ вж. Графика 3/.

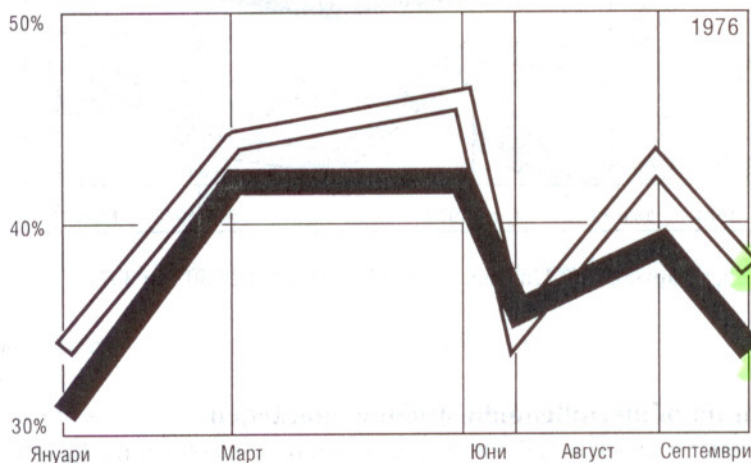
Ако анализираме значителните спадове в оценките на населението за климата на мнение за отделните партии, възниква любопитният въпрос, дали населението е в състояние да оценява правилно. Систематичните наблюдения по този въпрос започнаха през 1974 г. Изборните намерения на населението, малко влияещи се от йерархията на стабилитетите, като правило, показаха за периода на наблюдение от петнадесет месеца твърде слаби, във всеки случай, незначими тенденции.

Кой печели изборите?

Един въпрос, използван в изборите от десетилетия насам, с който се измерва климатът на общественото мнение. Друг индикатор за климата на общественото мнение "Одобрява ли мнозинството ХДС/ХСС...." измерва същото, но по-прецизно, т.е. с по-силна интензивност.

Индикатор 1: Настъпващите избори за Бундестаг **ще спечели** ХДС/ХСС

Индикатор 2: Мнозинството от **хората одобряват** ХДС/ХСС

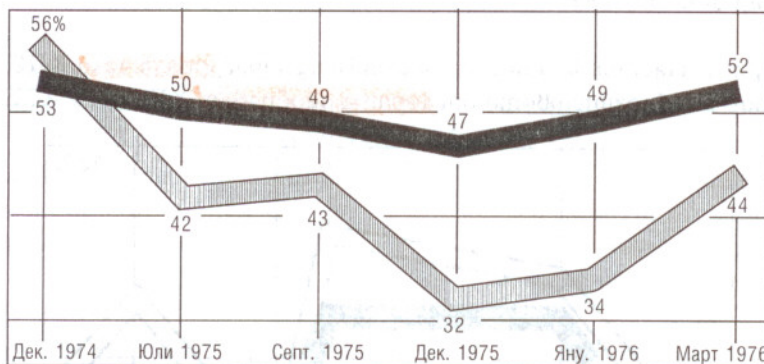
Източник: Аленсбахски архив, IfD-Umfrage 3023,3025,3030,3031,3032 и 3035

Йерархията на стабилитетите за периода на наблюдение от 15 месеца показва твърде слабо изявени, при все това, трайни тенденции. Само шест процента е разликата между най-високата и най-ниската стойност за ХДС/ХСС, а за ГСДП – четири процента. В климата на мнение, така, както го усещаше населението, за този период настъпиха силни отклонения, довели до разлики от 24 процента, но това не бяха обичайни отклонения, а по-скоро се компенсиряха от съответните преориентации на малък процент от избирателите/ Графики 4 и 5/. Загадъчният въпрос бе: Как възприема населението като цяло тези незначителни нараствания, респ. спадове в изборните намерения? Наблюденията бяха продължени в отделни части от територията на страната.

Ограничени отклонения в броя на партийните привърженици биват усещани като промяна в климата на мнение от значителен брой хора

Изборни намерения ХДС/ХСС

Наблюдения на климата "Мисля, че повечето хора предпочитат ХДС/ХСС"

Източник: Аленсбахски архив, IfD Umfragen, 3010,3017,3019,3022,3023 и 3025

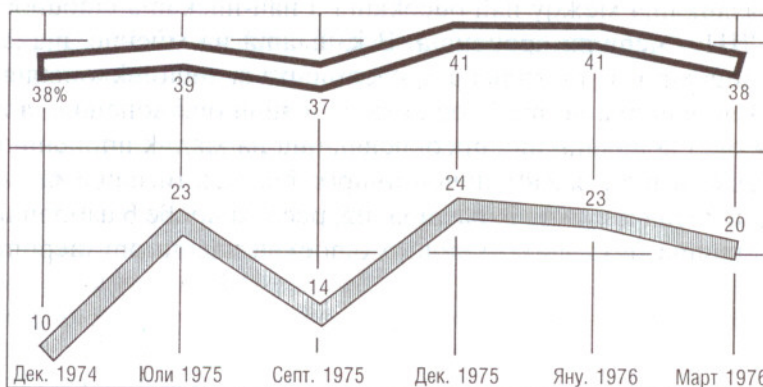
Графика 5

Климатът на общественото мнение онагледен

Традиционните въпроси за изборните намерения не разкриват, външенето, което се надига

Пример: ГСДП 1974-1976

Наблюдение на климата на общественото мнение: "Мисля, че повечето хора предпочитат ГСДП"

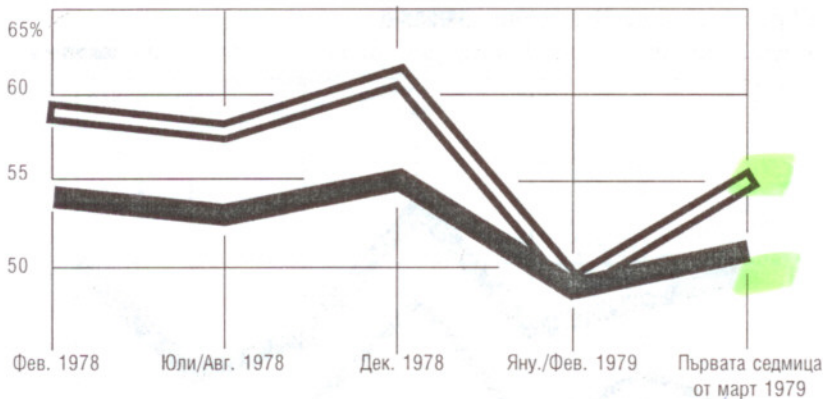

Източник: Аленсбахски архив, IfD Umfragen 3010,3017,3019,3022,3023 и 3025

Рязко влошаване на климата преди изборите за Ландтаг в Райнланд-Пфалц

Изборни намерения ХДС/ХСС

Наблюдение на климата на общественото мнение: "Мисля, че повечето хора в Райнланд-Пфалц предпочитат ХДС."

Източник: Аленсбахски архив, IfD – Umfragen, 3114,3141,3153/1, 3156, 3158

Резултатите – напр. за Долна Саксония или Райнланд-Пфалц – допълваха картината на нещата /Графика 6/. Английският Институт "Галъп" изрази готовност да тества способността и на английското население да преценява климата на мнение. Изборните намерения в Англия бяха твърде по-различни от тези във Федералната република, но, както личеше по всичко, и англичаните разполагаха със способността да долавят климата на мнение. /Графика 7.

Кои бяха въпросите, които индикираха тази способност да се долавя климата на мнение? Трябваше да се приеме, че в хода на изследването следва да се включат стотици теми. От март 1971 разполагахме с данни, които ни даваха възможност да сравняваме нагласите на населението към смъртната присъда, респ. оценките за промяната в климата на мнение по този въпрос.

Между 1972 и 1975 г. за това липсваха данни, тогава имаше по-належащи въпроси, с които да се провери ефекта на спиралата на мълчанието. Но това, с което разполагахме от шест замервания между 1971 и 1979 г., потвърждава достоверността, с която се отразяват фактическите промени в климата на мнение. /Графики 8 и 9/

Понякога върху този усет влияят странични фактори, но тъй като, общо взето, той действа добре, изненадите не бива да се изключват. В тези случаи сигналите, върху които се основава усещането на климата на мнение, трябва да бъдат уловени. Но, докато не научим повече за тези сигнали, не бяхме в състояние да разкрием отклоненията.

Квазистатистическа способност да се усеща климата на мнения и в Англия

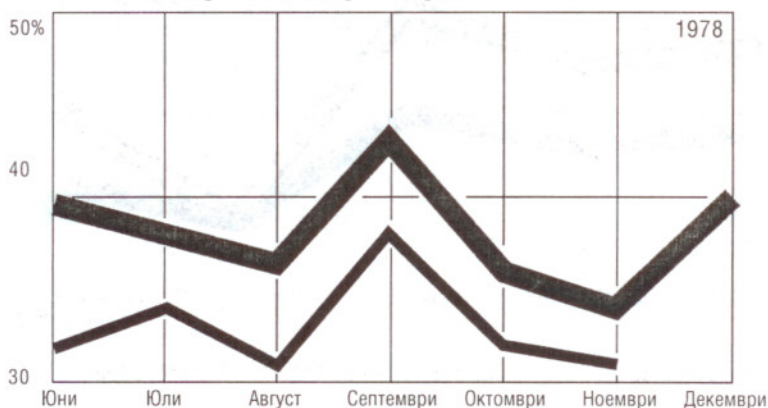
Въпроси:

"Ако утре се провеждаха парламентарни избори: Коя партия ще подкрепите?"

"Независимо от това как мислите Вие лично: Вярвате ли, че консерваторите са симпатични за мнозинството от хората във Великобритания, или не вярвате, че това е така?"

Биха подкрепили консерваторите ██████████

За мнозинството от хората консерваторите са симпатични ██████████

Източник: Gallup Political Index

На този проблем ще бъде посветена по-късно цяла глава.

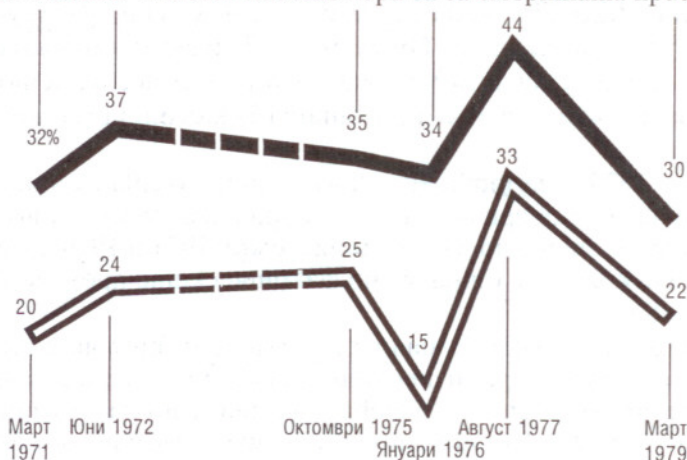
Графика 8

Мнения и климат на мнение

Откъде разбират хората като колектив, че дадено мнение се разраства или намалява?

Мнение: "Аз съм за смъртната присъда" ██████████

Климат на мнение: "Мнозинството хора са за смъртната присъда"

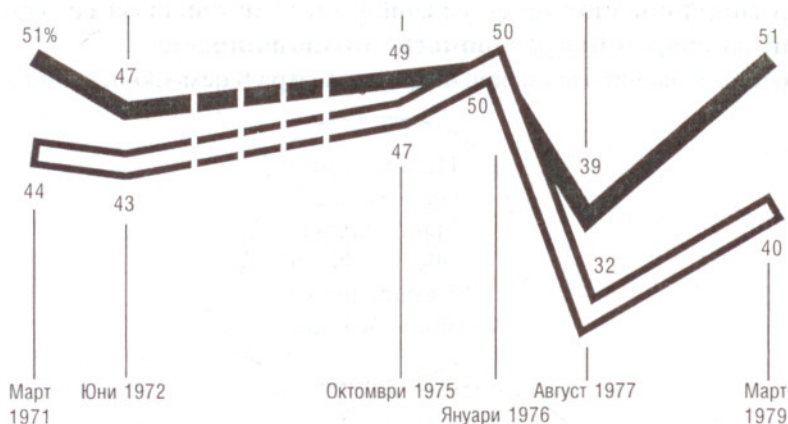

Източник: Аленсбахски архив, IfD - Umfragen 2069, 2083, 3023, 3046, 3065

Насрецина проба: Квazистатистическо усещане за нарастването и намаляването на противниците на смъртната присъда

Мнение: "Аз съм против смъртната присъда"

Климат на общественото мнение "Мнозинството хора са против смъртната присъда"

Източник: Аленсбахски архив. IfD-Umfragen 2069,2083,3020,3023,3046, 3065.

Тестът във влака

Да продължим: Стана ясно, че още в далечната 1965 г. бяхме открили един от източниците на обрата. Партийните лагери, измерени по отношение на изборните си намерения, бяха равни по сила, но въпреки това мощта на едната от страните, измерена чрез въпроса за климата мнение: "Кой ще спечели изборите?" нарастваше. Според хипотезата за спиралата на мълчанието това се обясняваше с различната удовлетвореност в двата лагера, която те изразяваха публично – там, където всеки бе доловил сигналите. След проверка на това, дали хората наистина следят внимателно непосредствената среда, за да се адаптират към силата или слабостта на всеки от лагерите, това бе второто твърдение, което следваше да бъде проверено.

През януари 1972 г. за пръв път в едно Аленсбахско интервю бе публикуван един по-особен въпрос, който дотогава никога не бе задаван по време на избори. Това бе въпросът за възпитането на децата в едно интервю с домакини. Интервюерът показваше една рисунка, върху която бе изобразен диалог между две жени, които си говореха: "Тук две майки разговарят за това, дали детето трябва да се бие, ако се държи невъзпитано. Коя от двете бихте подкрепили лично Вие, тази по-горе, или тази по-долу?". /Диаграма 10/.

Една от изобразените на рисунката жени пояснява: "По принцип е грешно човек да бие дете, всяко дете може да бъде възпитано без бой". През 1972 г. 40 процента от представителна извадка за домакините бяха съгласни с това твърдение.

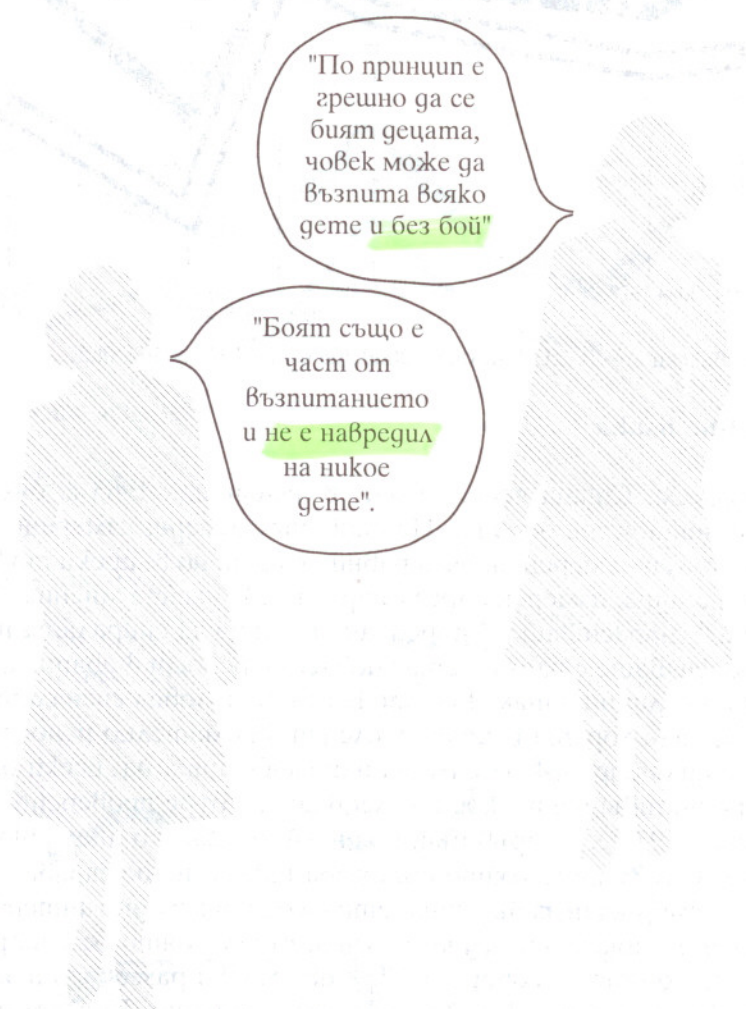
Другата жена казваше: "Боят е също част от възпитанието и не е навредил на никое дете" – 47 процента от домакините се съгласиха с това мнение, 13 процента не можаха да преценят.

Следваше тестваният въпрос – "Да предположим, че Ви предстои да пътувате пет часа с влак и в купето Ви има една жена която счита, че"

Илюстрация 10

Тест за готовността да се разговаря и склонност да се мълчи в случай на спорен въпрос относно възпитанието

Илюстрация за идентифициране на двата лагера в демоскопско интервю

"По принцип е грешно да се бият децата, човек може да възпита всяко дете и без бой"

"Боят също е част от възпитанието и не е навредил на никое дете".

Тук текстът на въпроса бе разделен. Жените, които бяха заявили, че боят по принцип е недопустим, бяха запитани: ".....една жена, която счита: боят също е част от възпитането," докато при другата група жени, одобряващи боя, въпросът гласеше: ".....една жена, която счита: боят по принцип е недопустим".

Иначе казано, домакините бяха изправени в ситуация на конфронтация при всеки отделен случай с опоненти, застъпващи мнение, противоположно на тяхното. Накрая бе зададен общия въпрос: "Бихте ли разговаряли охотно с тази жена, за да схванете по-добре нейната гледна точка, или не бихте и обърнали особено внимание?"

Този "тест във влака" бе повтарян от тогава насам с най-различни теми – веднъж бе изобразен разговор за ХДС или ГСДП, друг път за расовата дискриминация в ЮАР или за съвместното съжителство между млади хора, които не са сключили брак, за ядрените реактори, за гасстарбайтерите, за параграф 218, за опасността от дрога, за това дали радикали следва да заемат обществени постове и пр.

Хипотезата, която трябваше да бъде проверена гласеше: В дадена спорна ситуация отделните лагери изразяват различна готовност да отстояват пред обществеността своите убеждения. Лагерът, който афишира по-голяма готовност, въздейства по-силно, и по този начин повлиява останалите, така, че те се присъединяват към явно по-силните и нарастващи по брой "батальони". Казано то би могло да се наблюдава в отделни случаи, но как би могъл да се измери подобен процес, така, че научните изисквания за повторяемост и възпроизводство на експеримента да изпълнят условията за независимост от субективните впечатления на наблюдателя. Трябваше да симулираме реалността, и то при условия, при които да може да се извърши измерване, напр. да се симулира реалността в едно демоскопско интервю, което да се води по един и същ начин, въпросите да са в една и съща последователност, като се ползува един и същ словоред, при извадки от 500, 1000 или 2000 допитани. Стоици интервюери трябваше да работят едновременно, тъй че никой от тях да не повлияе съществено върху резултатите. Но, колко безпомощна е все още ситуацията, която се пресъздава в такова интервю, колко по-различна е тя от живота, от опита и възприятото на реалността.

Симулация на общественост

Първата задача се състоеше в това да се симулира общественост в демоскопското интервю, да се провокира латентната готовност на допитаните за публично поведение. Защото при обикновеното, явно поведение, по-скоро се регистрират резултатите от умението на хората да съдят за силата и слабостта на лагерите, а не толкова да общуват в семейния кръг. Хора, които нямат много приятели, които са самотни, улавят сигналите за това, как ще се развие процеса на "обрат в последната минута". И, когато настъпни рязка промяна в климата, в полза на едната или на другата партия, или на личност, респ. идея – то в повечето случаи това бива долавяно веднага, при всички групи от населението, при всички възрастови категории, сред всички професионални кръгове /Диаграми 11-13/. Това става възможно, когато тези сигнали са явни, т.е. публични. Поведението в семейството, в тесния кръг, може и да наподобява това на обществено място, или да е различно, но то не влияе върху процеса на спиралата на мълчанието. Разбрахме това скоро, когато се опитахме да възпроизведем в едно интервю сцена, в която допитаният тряб-

ваше да разкрие склонността си да говори или да премълчи. Помолихме допитания да си представи прием, на който присъстват доста непознати за него гости. Разговорът се завърта около определена спорна тема – тук следваше текстът на въпроса, свързан с даден проблем.

Диаграма 11

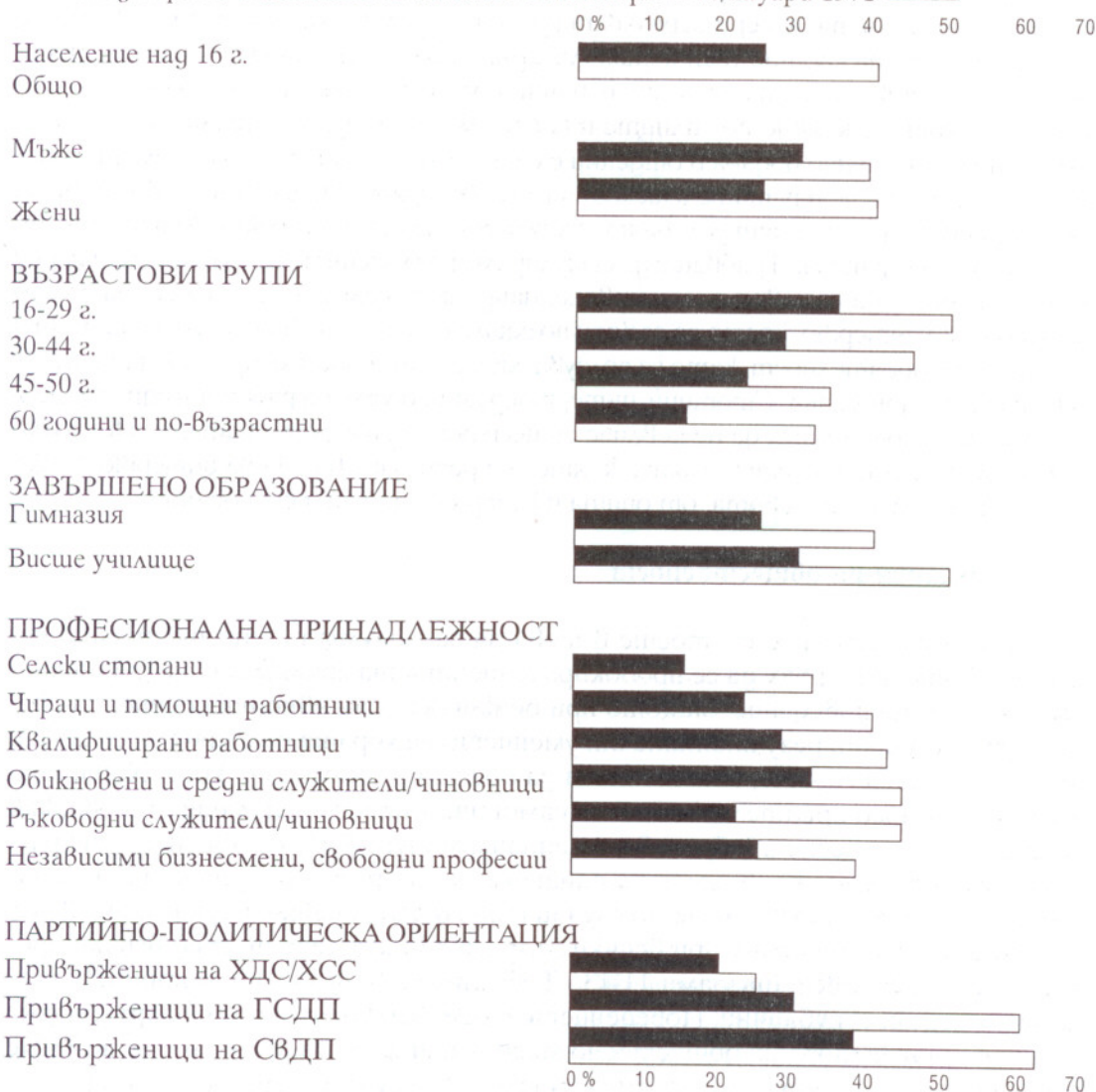
Промяна в климата сред всички групи от населението: израз на общественост

Пример: Федералната република трябва да признае ГДР

Септември 1968 г. до септември 1970/януари 1971 г.

Преди обрата в климата на мнение: септември 1968

След обрата в климата на мнение: септември 1970/януари 1971

Източник: Аленсбахски архив, IfD – Umfrage 2044, 2065/2068A

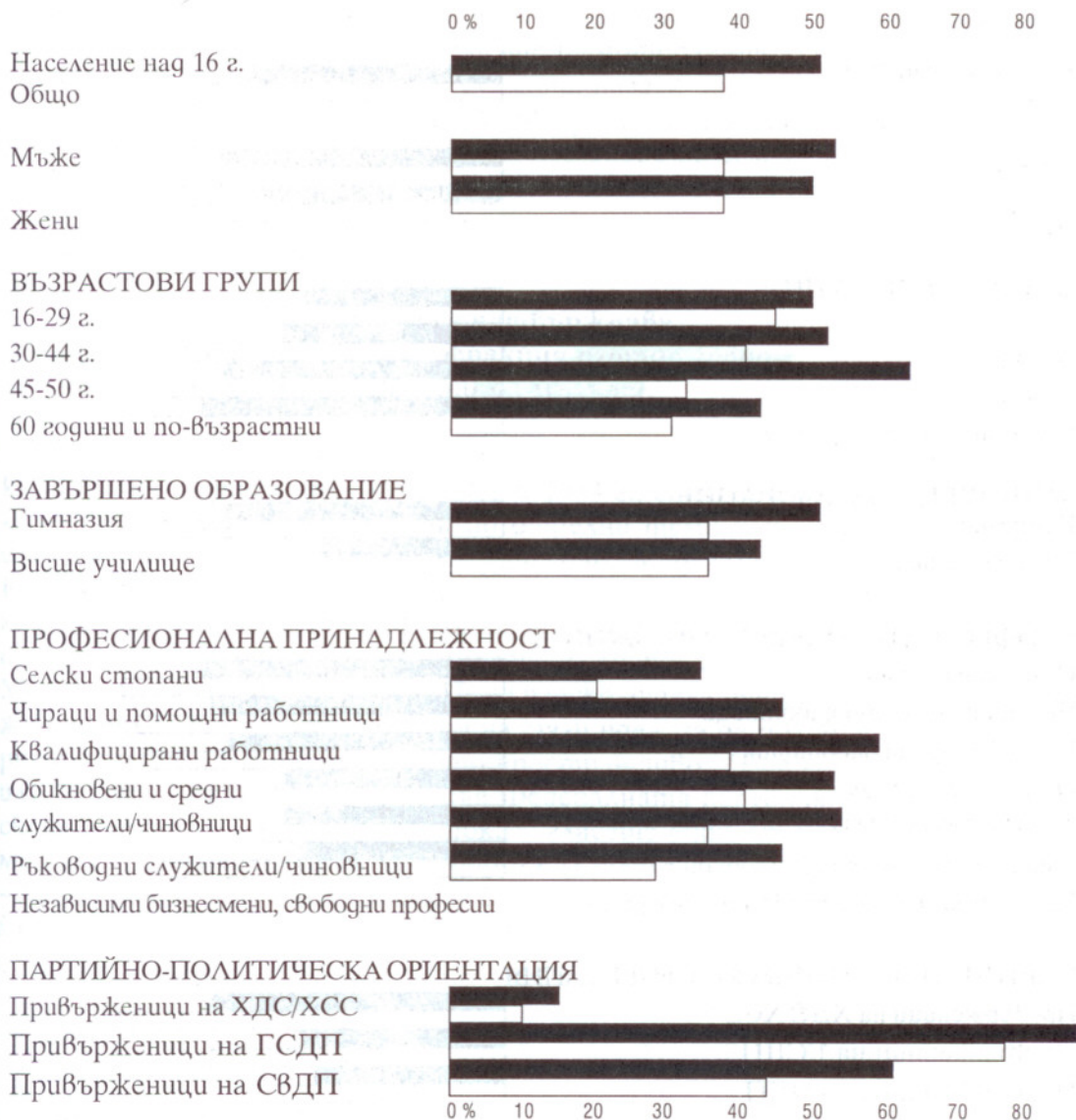
Цялото население бива засегнато от промяната в климата на мнение.

Пример: Съгласие с политиката на Бундесканцлера Брандт

Май/юни 1973 до януари 1974

Преди промяната в климата на мнение: май/юни 1973

След промяната в климата на мнение: януари 1974

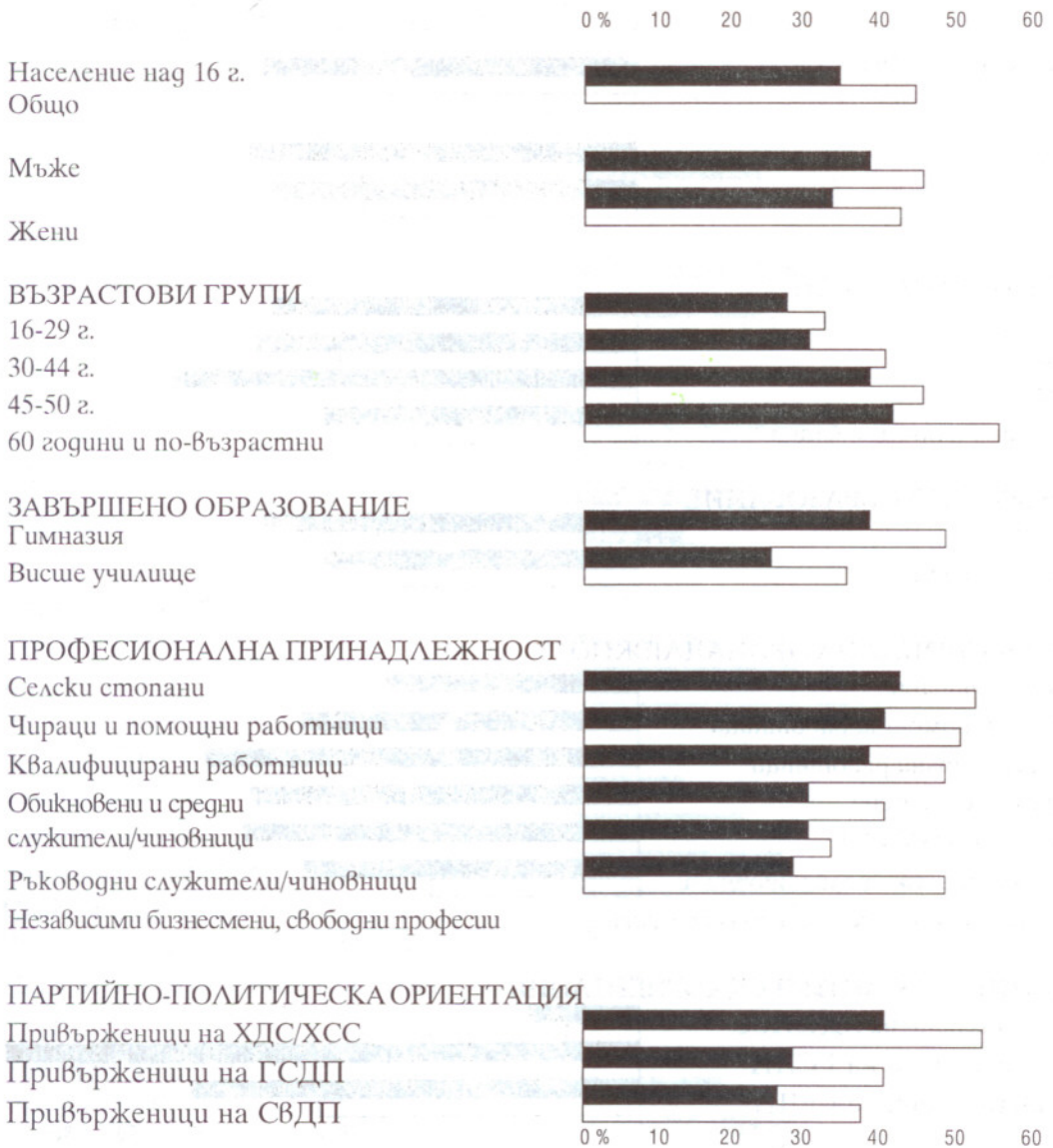
Източник: Аленсбахски архив, IfD – Umfrage 2015,3001

Промяната в климата на мнение прониква навсякъде

Пример: Одобряващи смъртната присъда есен/зима 1975/1976
До лятото на 1977

Преди промяната в климата на мнение: есен/зима 1975/1976

След промяната в климата на мнение: лято 1977

Източник: Аленсбахски архив, IfD - Umfrage 3020/3023 и 3046

Ще се включи ли допитаният охотно в разговора или няма да му отдаде особено значение? Въпросът "не проработи", сцената се оказва недостатъчно "публична". Вежливостта към домакина, към гостите, които се обявяват "за" или "против" даден проблем, си казваше думата при реакциите на допитаните. Тогава пробвахме с "теста във влака". Това бе публична ситуация, наподобяваща уличен подлез – всеки би могъл да влезе в него, наоколо винаги имаше хора, чието име и произход човек не знае. В същото време това бе една "умалена" общественост, при която и по-скромен човек би могъл да се включи в разговора, стига да желае. Но нима всичко това, което изглежда естествено поведение на допитаните в една истинска обществена ситуация, каквато е улицата, пазара, млекарницата, или сцената на някой салон, при които интервюирането се извършва на четири очи, а може би и в присъствието на някои членове на семейството, които чуват какво говори интервюируания, щеше да отрази точно нещата? Или по скоро импулсът в една твърде елементарно наподобена ситуация щеше да се окаже твърде слаб?

Второто предположение се потвърждава:

Сигурната в победата си фракция охотно говори, докато губещите са склонни да мълчат.

След като анализирахме резултатите от различни "тестове във влака" в допитванията през 1972, 1973 и 1974 г., станя ясно: Готовността, с която отделни лагери говорят по отделни теми или мълчат по тях, бе измерена. Изборната година 1972 г. предложи идеални теми за този тест. Кулминацията от възторга около присъждането на Нобелова награда за мир на бундесканцлера Вили Брандт, бе достигнала своя апогей, във връзка с темата за новата източна политика, която Брандт олицетворяваше. Мненията, обаче, се разделяха. Не се изискваше особен усет нито у привържениците, нито у противниците на тази идея, за да доловят кой от лагерите бе по-силен в общественото пространство. "Вие как мислите – "за" или "против" са повечето хора във Федералната република по отношение сключването на договори с Изтока?" гласеше един от въпросите ни през май 1972. "Повечето са за" отговориха 51 процента. "Повечето са против" – 8 процента, "Горе-долу 50:50" – 27 процента, 14 процента прецениха "не може да се каже".

Таблица 4. Готовност да разговарят и тенденция да мълчат, когато става дума за бундесканцлера Брандт в пред "умалена общественост" /окт. 1972 г./

	Мнозинство: Хора, които са съгласни с Брандт %	Малцинство: Хора, които не са съгласни с Брандт %
По време на пътуване с влак биха разговаряли охотно за Брандт	50	35
Не държат особено на това	42	56
Неопределени	8	9
	100	100
	n= 1011	502

Източник: Аленсбахски архив, IfD Umfrage, 2086/1 + 11

През октомври 1972 г., когато бе настъпил разгарът в изборната борба, в едно от допитванията ни отново бе включен тестът във влака: "Предстои Ви да пътувате пет часа с влак и някой във Вашето купе започва да говори в полза на бундесканцлера Брандт: /във всяко второ интервю: "против"/. Бихте ли разговаряли охотно с този човек, за да чуем по-добре в неговото мнение, или не бихте държали особено на това?" Привържениците на Брандт, които бяха на брой два пъти повече, отколкото противниците му, отговориха 50 процента: "охотно бих разговарял". Противниците му – 35 процента. "Не бих държал особено на това", заявиха 42 процента от привържениците, докато противниците му – 56. /вж. Таблица 4/. Това значеше, че привържениците на Брандт бяха не само по-силна на брой група от неговите противници, но и че тази им сила се увеличаваше допълнително от по-голямата им охота да говорят, респ. да мълчат.

И значката говори

Говоренето и мълчането тук следва да бъдат разширени като понятия. Носенето на значка, или поставянето на лепенка върху колата, също са израз на нещо, а когато това не се прави, макар човек да има определени убеждения, значи, че то се премълчава. Да се носи отворен гаден вестник, със свой облик, като напр. "Франкфуртер рундшау", говори за нещо. Да се сложи той в джоба, или да се скрие под друг, по-малко известен вестник /разбира се, че това не е скриване, а просто съгване/, означава да се мълчи. Да се разпространяват листовки, значи да се говори, също така да се лепят плакати, както и те да бъдат зацапвани, или късани. Да се нарязват гумите на коли, които носят емблемите на победените партии, значи да се говори. Това, че хората през 60-те години носеха дълги коси, също говореше нещо. Носенето на джинси в Източния блок също говореше за нещо.

И без "теста във влака" през изборната 1972 г. бяхме събрали достатъчно емпирични доказателства, за това, че в даден спор, в който една от страните явно се оказваше по-активна, като говори, докато другата страна, макар и не по-слаба по отношение на своя брой, а често дори и по-силна, мълчи. Оплакването на бившия американски вицепрезидент Егню за т.н. "мълчаливо мнозинство", неслучайно доби гражданственост, защото отрази една реалност, която много хора бяха разбрали, и даже бяха допринесли за нея, без да си дават съзнателна сметка, защо тя не намери израз.

Един въпрос след изборите за Бундестаг от 1972 г. като светкавица освети неравностойността на волюващите лагери по отношение на тяхната сила, респ. това как се представяха пред обществеността, макар, по броя на привържениците си, те да бяха приблизително равни. Въпросът, зададен през декември 1972 г. гласеше: "От различни партии бяха раздадени плакати, значки, или лепенки за колите. Как мислите: лепенките, плакатите или значките на коя партия можеха най-често да бъдат видяни?"

"Повече на ГСДП" отговориха 53 процента, "повече на ХДС/ХСС" – 9 процента.

С втори въпрос бе индикирано състоянието на нещата от друга гледна точка: "Какъв ще бъде изходът от изборите за дадена партия, до голяма степен зависи и от това, колко силно се ангажират в предизборната борба нейните привърженици. Какво е Вашето впечатление: Привържениците на коя партия на настоящите избори проявиха по-голяма лична ангажираност, демонстрираха повече ентузиазъм?"

"Привържениците на ГСДП", заявиха в представително допитване до населението 44 процента, "привържениците на ХДС/ХСС" – 8 процента. Напротив, както личеше от данните, привърженик на ХДС се оглеждаше през същата есен на 1972 г., за да открие свои съидейници, които като него да изразят мнението си със значки или лепенки по колите. Те сякаш бяха онемяли и допринесоха за това, всеки, който бе на същото мнение и би могъл да ги подкрепи, като окачи същата значка, да се почувства изолиран и сам.

Едва ли някога по-ясно се е проявявал процесът на спиралата на мълчанието, както тогава.

Частичните доказателства и експерименти, целящи да уловят климата на мнение, въздействаха преди всичко твърде объркващо. Да се носи значка или лепенка върху колата – не е ли това по-скоро върпос на вкус? На някой това се харесва, на други не. Не би ли могло всичко това да значи, че по-консервативно настроеният човек просто е по-сдържан?

Или пък "теста във влака": има хора, които охотно разговарят по време на пътуване, на други това не им е особено приятно. Би ли могъл да се приеме "тестът във влака" като знак, че такива процеси на натиск се извършват от спиралата на мълчанието?

Табл. 5 Готовност да се дискутира сред различни групи от населението

	Готови да дискутират по спорна тема %	Не желаят да дискутират %	Не могат да решат дали да дискутират %	n=
Население над 16 г.	36	51	13=100	9966
Мъже	45	45	10=100	4631
Жени	29	56	15=100	5335
<i>Завършено образование</i>				
Гимназия	32	54	14=100	7517
Висше училище	50	42	8=100	2435
<i>Възрастови групи</i>				
16-29 г.	42	47	11=100	2584
30-44 г.	39	50	11=100	2830
45-50 г.	35	52	13=100	2268
60 г. и по-възрастни	27	56	17=100	2264
<i>Професионална принадлежност</i>				
Селски стопани	19	63	18=100	621
Чираци и помощни работници	28	54	18=100	2289
Квалифицирани работници	37	51	12=100	2430
Обикновени и средни служители				
/чиновници	41	49	10=100	2628
Ръководни служители				
/чиновници	47	44	9=100	1051
Независими бизнесмени, свободни професии	40	49	11=100	927
<i>Нетен-месечен доход на главата на домакинството</i>				
под 800 г. м.	26	56	18=100	1448
800- до 1000 г. м.	32	53	15=100	1875
1000- до 1250 г.м	35	52	13=100	2789
1250- до 2000 г.м.	42	48	10=100	866
2000 г.м и повече	48	43	9=100	3160
<i>Град и област</i>				
Села	32	52	16=100	1836
Малки градове	37	52	11=100	3164
Средни градове	36	51	13=100	1797
Големи градове	38	49	13=100	3160
<i>Партийно-политическа ориентация</i>				
Привърженици на ХДС/ХСС	34	55	11=100	3041
Привърженици на ГСДП	43	47	10=100	4162
Привърженици на СВДП	48	44	8=100	538

* Биха разговаряли охотно по време на пътуване във влак със спътниците си по въпроси: за надмощието на социализма, за забраната на ГКП, за бундесканцлера Брандт, или за това дали хора, несклучили брак да имат право да живеят заедно /Аленсбахски архив, IfD-Umfragen 2084/2085/2086/1 + 11/2089/2090 -1972/1973

Предимството да имаш на своя страна групите, които по-охотно говорят

Твърдението е вярно и демоскопията го доказва: Без значение на темата, независимо от убежденията си, някои хора говорят с по-голяма охота, докато други предпочитат да мълчат. Това важи за цели групи от населението. В публична ситуация, също и при "умалена общественост", мъжете, като правило, са по-склонни да се включат в спор по даден въпрос от жените, младите по-често от по-възрастните, принадлежащите към по-горни обществени социални слоеве, повече от тези, принадлежащи към по-ниските /Вж. Табл. 5/.

Табл. 6: Охотността да се говори, като индикатор за социалния климат и самоувереността на населението

Сравнение от 1972 до 1978 г. на общо нарастващата охотност да се говори, особено изразена сред привържениците на ХДС/ХСС

	Пътувайки във влак биха разговаряли охотно със спътниците си		
	1972/73 %	1975/76 %	1977/78 %
Население над 16 г.	36	37	44
Мъже	45	43	52
Жени	29	32	37
<i>Възрастови групи</i>			
16-29 г.	42	41	51
30-44 г.	39	41	49
45-50 г.	35	35	42
60 години и по-възрастни	27	30	33
<i>Завършено образование</i>			
Гимназия	32	34	39
Висше училище	50	46	53
<i>Професионални общности</i>			
Селски стопани	19	30	29
Чираци и общи работници	28	29	35
Квалифицирани работници	37	37	44
Обикновени и средни служители			
/чиновници	41	41	48
Ръководни служители			
/чиновници	47	46	54
Независими бизнесмени,	41	40	47
свободни професии			

Град и област

Села

/пог 2000, 1977:78 пог 5000 жители	32	37	41
Малки градове /2000 - пог 20 000,			
1977/78: 5000- пог 20 000 ж./	37	36	46
Средни градове	36	38	45
Големи градове	38	37	44
<i>Партийно-политическа ориентация</i>			
Привърженици на ХДС/ХСС	34	38	44
Привърженици на ГСДП	43	40	47
Привърженици на СВДП	48	38	49

Източници:

1972/73 Алесбахски архив, IfD-Umfragen 2084,2085,2086/I+II, 2089,2090 (между август 1972 и февруари 1973) – Дискусионните теми във влака бяха: надмощието на социализма; забрана на ГКП; бундесканцлерът Брандт: да се живее заедно без сключен брак. Обща база: 9966 интервюта.

1975/76 Алесбахски архив, IfD-Umfrage 3011, 3012, 3013, 3020, 3031, 3033/ I, 3035 и 3037/между февруари 1975 и декември 1976/. Дискусионните теми във влака бяха: принудителното хранене на затворници; смъртната присъда; за по-голямо влияние на Франц Йозеф Штраус в политиката; добро мнение за испанското правителство; харесва ли се ГСДП; харесва ли се ХДС/ХСС; да се живее заедно без сключен брак; пушенето в присъствие на непушачи. Обща база 14 504 интервюта.

1977/78 Алесбахски архив, IfD-Umfrage 3046, 3047, 3048, 3049 и 3060 / между август 1977 и октомври 1978/. Дискусионните теми във влака бяха: смъртна присъда за терористите; симпатизанти на терористите; обединена Европа без Русия и източноевропейските страни; Обща база: 10 113 интервюта.

Табл. 7: Сред всяка група от населението привържениците на доминиращото мнение изразяват по-голяма склонност да говорят от лицата, принадлежащи към лагера на малцинството.

Пример: привърженици и противници на политиката на бундесканцлера Брандт в 1972

	Пътувайки във влака охотно биха разговаряли със спътниците си:	
	представители на доминиращото мнение: привърженици на Брандт	представители на малцинството: противници на Брандт
	%	%
Население над 16 г.	49	35
Мъже	52	44
Жени	42	27
<i>Възрастови групи</i>		
16-29 г.	53	43
30-44 г.	47	37
45-50 г.	55	30
60 години и по-възрастни	42	34
<i>Завършено образование</i>		
Гимназия	45	29

Висше училище	61	51
Професионални общности		
Селски стопани	39	13
Чирази и общи работници	40	24
Квалифицирани работници	45	30
Обикновени и средни служители		
/чиновници	7	43
Ръководни служители		
/чиновници	62	47
Независими бизнесмени,	55	49
свободни професии		
Град и област		
Села/под 5000 жители/	46	28
Малки градове /5000 - под 20 000 ж./	46	42
Средни градове /20000- под 100 000 ж./	48	40
Големи градове /100 000 и повече/	54	36
Партийно-политическа ориентация		
Привърженици на ХДС/ХСС	46	36
Привърженици на ГСДП	52	35

Пример как да се чете таблицата: 57 на сто от мъжете, които са съгласни с политиката на бундесканцлера Брандт/привърженици на Брандт/, охотно биха разговаряли с някой спътник за Брандт, докато пътуват във влак.

Източник: Аленсбахски архив, IfD-Umfrage 2086/I+II, октомври 1972. Обща база на привържениците на Брандт: 1011, Обща база на противниците на Брандт 502

Всичко това определено влияе върху публичното изразяване на мнение по дадени въпроси. Всяка фракция, която печели за своята позиция по даден въпрос повече млади хора, но и хора с по-висока степен на образование, като правило, има по-добри шансове да се наложи като по-перспективна. Но това е само половината истина. Има и втори фактор, който влияе върху готовността да се говори – съвпадението между личните убеждения и чувството, че си на страната на тренда, сиреч че си с "с духа на времето", че се ползваш с одобрението на по-съвременните, по-просветените или просто на по-добрите.

Езикът се развързва, когато човек усети, че е в крак с времето

Привърженикът на Вили Брандт през 1972 г., в по-голяма степен от противника на Брандт изразяваше склонност да се включи в открит публичен разговор за Брандт, без значение дали бе по-млад или по-стар, мъж или жена, с по-високо или с по-ниско образование. /вж. Таб. 7/. Тестът с влака потвърди тази закономерност. С този метод, използван години наред, може да се докаже коя страна, в даден дебат говори, и коя предпочита да замълчи. 54 на сто от привържениците на ГСДП изразиха желание да се включат, докато пътуват във влак, в дискусия за ГСДП. Едва 44 на сто от привържениците на ХДС/ХСС споделиха, че охотно биха участвали в разговор на тема, свързана

с ХДС /1974 / 2/. След настъпилата смяна в канцеларията на бундесканцлера, 47 на сто от привържениците на Хелмут Шмидт, и едва 28 на сто от неговите противници изразиха желание да дискутират за него./1974/ /3/. За принудителното хранене на затворници, участващи в гладна стачка, изразиха желание да дискутират 46 на сто от тези, които одобряваха подобна принуда и 33 на сто от тези, които бяха против нея."/1975/ /4/.

Обратът в тенденцията като изследователски шанс

Така стигнахме до т.нар. обрат в тенденцията. До този момент не можехме да разберем кое определя готовността да се изразяват публично привържениците на леви позиции и леви политически лидери. Нещата биха могли да се обяснят с климата, който ги подкрепя, но и с една свойствена за левите убеждения готовност да дискутират.

Две наблюдения от следващите няколко години обориха второто предположение. Първо – склонността на привържениците на ГСДП да говорят за своята партия намаля между 1974 и 1976, т.е. във фазата на т.нар. "време на промени", при това значително: от 54 на сто през 1974 и 48 на сто през 1976 г. При това, данните, като цяло, не подкрепяха посочения тренд. Това, което се открои, бе внезапната чувствителност към обстоятелството, дали според данните от теста с влака, в който пътуват случайни спътници, онзи, който свежда разговора до ГСДП, храни симпатия или антипатия към тази партия. През 1974 г. привържениците на ГСДП все още не се влияеха от мнението на спътниците си, за да се включат в разговора: до 56 на сто в случай, че подкрепяха ГСДП, и 52 на сто в случай, че я критикуваха. През 1976 г. 60 на сто от привържениците на ГСДП заявяваха готовност да поговорят със свой съмишленик. Когато, обаче, другите в купето изказват критики срещу ГСДП, готовността за разговор спаднаше на 32 на сто. При привържениците на ХДС/ХСС, от друга страна, нещата стояха точно обратно. През 1974 г. бе налице повишена чувствителност, твърде различна от готовността на хората да се включат в разговора и обусловена от това, дали спътниците в купето са дружелюбно или недружелюбно настроени към ХДС. През 1976 г. нямаше никаква разлика в това отношение. /5/.

След като натрупахме опит от 1972 и 1973, бяхме склонни да се откажем да представяме говорещия при теста във влака, веднаж като противник и веднаж като привърженик на определени идеи, тенденции или личности, за да сравним какво влияние оказва това върху склонността да се говори по дадена тема или тя да бъде премълчавана. Тогава не се наблюдаваше особена разлика в резултатите. Едва през 1975/6 ни стана ясно, че твърде прибързано сме били склонни да се откажем от този вариант на теста. В действителност само там, където предварително бе указано, се стигаше до процес на "спирала на мълчанието", т.е. една част обсебва публично разбирането за даден проблем, докато другата се чувства изолирана. Именно при това обстоятелство говоренето и мълчането изглеждаха наистина приземени, независимо от изразената симпатия или антипатия в съответната ситуация. При подобни

еднозначни отношения, обаче, противоречието между спорещите страни остава, макар конфликтът да не е изразен, а по скоро латентен. При всички тези случаи, както показаха по-сетнешните ни проучвания, начинът, по който се реагира на "гласа от балончето", би могъл да бъде подвеждащ.

Предположението, че хората с леви убеждения реагират по-малко на климата на мнение, бива отхвърлено.

Второто разкритие, което обори предположението, че ляво ориентираното население проявява по-голяма склонност да говори, дойде като резултат от заниманието ни с едно явление, което по подобие на въпроса: "Как мислите, кой ще спечели изборите", доведе до ефекта на "оркестъра в каруцата" и бе привличало години наред интереса на изследователите на избори. Когато, от една страна, отчетливо се открояваше тенденцията, че една част от избирателите се преориентира към очаквания победител на изборите, се изяви и другата тенденция – повечето хора след избора твърдяха, че са гласували за партията победител, което превишаваше действителните гласове, дадени в полза на тази партия. Това можеше да се обясни отново с ефекта на "оркестъра в каруцата", като стремеж на хората да застанат на страната на победителя, макар и да са гласували иначе.

Върнахме се назад до 1949 г., до времето от първите избори за Бундестаг, за да огледаме архива в Аленсбах, с надеждата да разберем какво става. Едно просто правило – не можахме да докажем, че след всеки избор, все повече хора заявяват, че са гласували за партията победител. В повечето случаи предварителните данни за гласувалите в полза на дадена партия съответствува на окончателните резултати./Вж. Диаграма 14 и 15/. Само веднаж през 1965 г. за двете големи партии, губещата надпреварата ГСДП, но и победилите ХДС/ХСС, не бяха събрали достатъчно гласове, а през 1969 и 1972 г. броят на избиратели, които заявяваха, че ще гласуват в полза на ГСДП, надхвърли действителните гласове. Когато, обаче, анализирахме по-внимателно резултатите от проучванията със средствата на т.нар. панелен метод, при който едни и същи хора биват питани многократно, се изясниха две интересни обстоятелства. Първото: когато на хората се даде възможност да коригират по-късно в интервю изборното си решение, те назовават друга партия, различна от тази, която са назовали малко преди или след изборите. Това не винаги е в полза на победилата ГСДП, а по-скоро в подкрепа на мнозинството от групата, към която те принадлежат – напр. при по-младите избиратели – в полза на ГСДП, при по-възрастните – в полза на ХДС/ХСС, при работниците – в полза на ГСДП, при представителите на независимия бизнес – в полза на ХДС. Казаното в по-малка степен свидетелства в полза на тенденцията избирателите да се нарежда на страната на победителя, отколкото за стремеж да не се изолира от близкото си обкръжение. Тъй като през 1972 г. повечето групи от населението гласуваха за ГСДП, в салдото на окончателните резултати бе установен значителен превес в полза на ГСДП.

Нов способ за измерване на "атмосферното налягане" на мнения

Втората особеност: пресиленото твърдение, че едва ли не всички са гласували за ГСДП, не бе константно след изборите за Бундестаг, както и явно-то подценяване на ХДС/ХСС.

Диаграма 14

Мащаб за климат на мнение

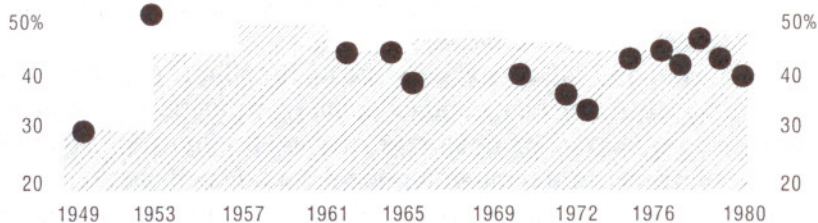
Всеки връх индикира случай, при които повече хора декларираат, че са гласували за гадена партия, отколкото действителни гласове, които тя е получила.

Всеки спад, индикира случай, при които данните са значително под равнището на изборните резултати.

Щрихираната повърхност, изобразява във върховете си, делът на гласовете, дадени за ХДС/ХСС при девет последователни избора за Бундестаг

■ Процентен дял на гласовете, дадени за ХДС/ХСС, отчетен след изборите.

● Пояснение: Теоретично черните точки би трябвало да са на нивото на щрихираната повърхност. Фактът, че те се намират над него, свидетелствува за преувеличаване, в т.ч. премълчаване, че е гласувано за ХДС/ХСС

Източник: Statistische Jahrbucher fur die Bundesrepublik Deutschland.

Umfragedaten: Allensbacher Archiv, IfD-Umfragen

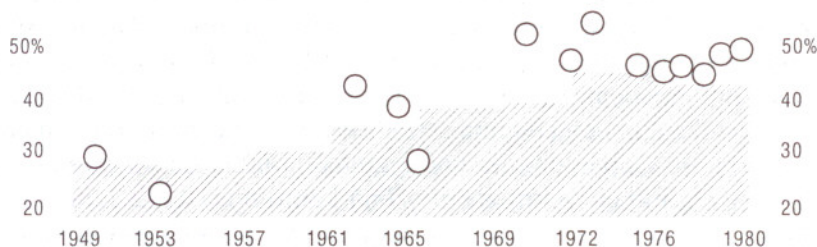
Диаграма 15

Мащаб за климат на мнения

Възходът за ГСДП през шестдесетте и седемдесетте години, показва почти трайна тенденция да се преувеличава, че е гласувано за ГСДП

■ Щрихираната повърхност показва във върховете си делът на гласовете, дадени за ГСДП в девет последователни избора за Бундестаг

○ Процентен дял на гласовете, дадени за ГСДП, установен след изборите.

Източник: Statistische Jahrbucher fur die Bundesrepublik Deutschland.

Umfragedaten: Allensbacher Archiv, IfD-Umfragen

Изглежда, че и двете скрити реакции свидетелствуваха за промени, настъпили в климата на мнение по отношение на твърденията през 1972/3, че е гласувало за ГСДП, и нереалистично ниските резултати за гласувалите в полза на ХДС/ХСС. Тогава, като на забавен кадър, споменът дали е гласувано в полза на ГСДП или ХДС/ХСС, ни доближи до действителните пропорции. Диаграма 16 показва тази тенденция в нашите наблюдения.

С приближаването на 1976, тази динамика обаче не спря. През изборната 1976 г. напр., с приближаване на деня на изборите, отново имаме възможността да установим, че гласоподавателите на ХДС предпочитат да не се афишират. /вж. Диаграма 17/

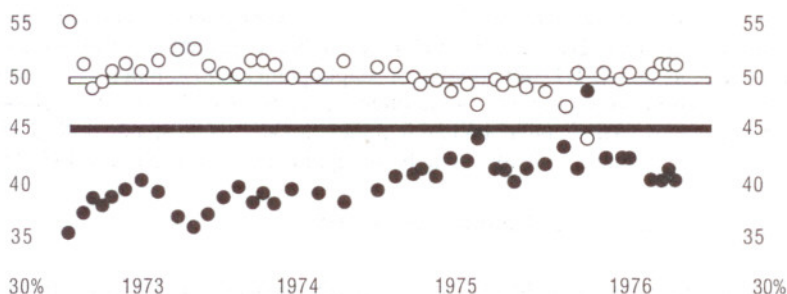
Диаграма 16

Надценяване и подценяване на гласовете, дадени за определена партия, като индикатор за климата на мнение.

Диаграмата илюстрира в каква степен твърденията (между 1973 и 1976), че се е гласувало за ГСДП, съответстват на първите действителни официални резултати /49 процента, маркирани с линия (=) и доколко тези, дадени за ХДС/ХСС се оказват по малко от тях/ 45 процента, маркирани с линия (—)

Имащи право да гласуват, заявява – или в интервю, че са гласували за ХДС/ХСС ●●●

Имащи право да гласуват, заявява – или в интервю, че са гласували за ГСДП ○○○

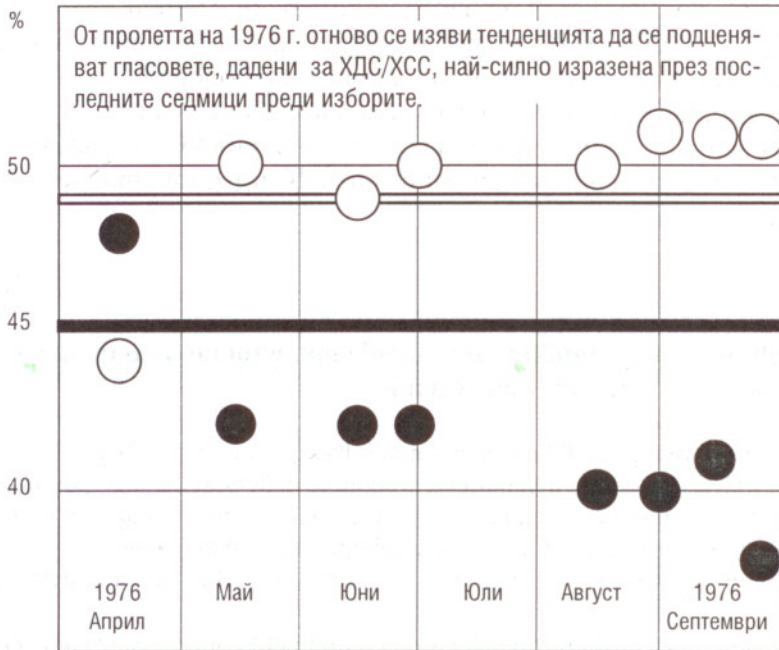

Източник: Allensbacher Archiv, IfD-Umfragen, 2069-3004, 3006-3010, 3012-3023, 3025

Да се следи месец по месец надценяването на ГСДП и подценяването на ХДС/ХСС при допитванията за последните избори, се счита днес за рутинна процедура за всеки демоскопски институт, с която се измерва остротата на спора, силата на трендовете и поляризацията. По-късно ще се върнем към значението на някои деформации в това отношение. На първо време ще върнем лентата (1974 до 1976) към "времето за промяна", за да установим, че готовността да се говори или мълчи, не се свързва непременно с левите или десни ориентации.

Увеличаване на натиска на мнение в борбата за изборателя

Изкривяване на данните за коя партия последно е гласувано през изборната 1976

Пояснение: Диаграмата илюстрира в каква степен между април и септември 1976, твърдението, че се е гласувало за ГСДП, се разминават с първите действителни официални резултати за гласовете, дадени за ГСДП – 49 процента, маркирани като линия (==), и доколко тези за ХДС/ХСС се оказват по-малко от тях – 45 процента, маркирани като линия (—).

Имащи право да гласуват, заявява – или в интервю, че са гласували за ХДС/ХСС ●●●
Имащи право да гласуват, заявява – или в интервю, че са гласували за ГСДП ○○○

Източник: Allensbacher Archiv, IfD-Umfragen, 2028-3035

Като показателни за говоренето и мълчането от 1972 г. насам, приемахме изказаните съждения на гласоподавателите в полза на едната и неизказаните съждения в полза на другата страна. Тук, без да щем, се натъкнахме на един способ за измерване на променящото се атмосферно налягане на мнение, което караше хората да говорят или да мълчат.

Батерия от въпроси за готовността човек да взема отношение публично

И през следващите години продължихме да развиваме нови инструменти, да формулираме нови въпроси. През 1975 г. подготвихме за пръв път батерия от въпроси, за да регистрираме готовността публично да се изразяват предпочитанията към дадена партия. Текстът на въпроса гласеше: "А сега един въпрос за партията, която е най-близко до Вашите убеждения. Ако ви попу-

мат дали сте готови да направите нещо за тази партия, напр. нещо от това, което е нарисувано на тези картончета – има ли сред всичко показано нещо, което бихте направили за партията, която считате за най-добра?".

В колодата, предоставяна на интервюирания, бяха изредени 11 възможности да се подкрепи дадена партия. Не всяка от тях предполагаше публичност, защото онези, които са по-сдържани пред обществеността, но желаят да засвидетелствуват лоялност към дадена партия, също трябваше да намерят подходящ отговор, напр. Да направят парично дарение за тази партия. Другите предложения бяха:

Бих носил значка, или "бадж"

Бих си залепил лепенка на колата

Бих звънял по вратите на хората, за да ги убеждавам в предимствата на тази партия

Бих залепил плакат на тази партия на входа или на прозореца на дома си

Бих се включил в акция за разлепване на плакати на тази партия

Бих се включил в уличен спор в полза на тази партия

Бих участвал в събрание на тази партия

Бих станал на събрание на тази партия, за да кажа нещо, което намирам за важно в дискусията

Бих застъпил позицията на тази партия и на събрания на други партии

Бих помагал при разпространението на рекламни материали

При тези въпроси се открие един прост, но съществен за анализа критерий, а именно отговорът "Не бих направил нищо от посоченото за предпочитаната от мен партия". Смыслът от приложението на такъв инструмент бе в това, че той трябва да дава възможност да бъдат измерени дори и малки разлики, подобно на везна, върху която се претеглят писма от 18 и 21 гр., за разлика от везната за картофи, напр., която не помръдва, независимо дали върху нея седи писмо от 10, или дори 30 гр.

Батерията с въпроси за готовността на хората публично да вземат отношение се оказа твърде прецизен инструмент. Спадът сред привържениците на дадена партия на изборите за Ландтаг в Райнланд Пфалц през 1979, който се изрази като караници сред политическата върхушка за изборните шансове, ясно пролича. "Нищо от посоченото" пожелаха да сторят за придържениците на ХДС в Райнланд Пфалц 39 на сто от тези, които предпочитаха същата партия, малко преди скандала/декември 1978/ "Нищо от посоченото" заявиха цели 48 на сто от привържениците на ХДС, малко преди изборите. В същото време сред привържениците на противниковата партия ГСДП между декември 1978 и февруари/март 1979 г., не се бе променило нищо, а делът на неактивните, които "не биха сторили нищо от посоченото", възлезе на 30 на сто. ⁶ Психологическите съотношения на силите се промениха, макар тъй малко, че според закона за стастическите извадки, това не бе значително. На практика, обаче, това доведе нещата до ръба на изборното поражение.

Конкретният случай тук трябва само да илюстрира как социалните изследвания се стремят да превърнат неясното в ясно. Разбира се, би могло въпросът да се зададе директно: дали човек носи значка или си е залепил лепенка

на колата. От гледна точка на техниката за замерване това има свои предимства, тъй като се установява и изследва реалността, вместо да се задават въпроси за декларации за намерения. Недостатъкът е в това, че кръгът от хора, които действително използват значки и лепенки за коли, образува и твърдо ядро от активисти, чиито реакции са по-малка чувствителни. Те лесно убягват на статистическите замервания, с което в изследването не могат да се уловят и резките промени в климата на мнение.

При тестване дали ляво ориентираните хора са по-склонни да спорят и да се ангажират с това публично, установихме дилемата: Да, изглежда че съществува особен индикатор за климата на мнение. Да, изглежда, че има групи, които се стремят да обсебят цялото обществено пространство и други, които предпочитат да премълчат. Но, кой би могъл да каже по това време с какви мотиви? Не се ли свеждаха нещата, както твърди хипотезата за "спиралата на мълчанието", до страха от изолация, който определя всичко наблюдавано до тук? Следващата глава описва изследванията ни по този въпрос.